

Samhällsdidaktik
- sju aspekter på samhällsundervisning
i skola och lärarutbildning

Anna Johnsson Harrie & Hans Albin Larsson

(red.)

© Författarna. Distribueras av Institutionen för kultur och kommunikation
vid Linköpings universitet, bengt-goran.martinsson@liu.se

ISBN 978-91-7519-799-9

Omslag: Tomas Hägg

Tryck: LiU-Tryck, Linköping, 2012

SPONSRADE LÄROMEDEL I SAMHÄLLSKUNSKAP

Anna Johnsson Harrie

Studiens utgångspunkter

Förekomsten av sponsrade läromedel i skolorna är ett ämne som för några år sedan väckte en viss politisk uppmärksamhet då miljöpartiet, utan framgång, motionerade i riksdagen om en begränsning av sponsrade läromedel.¹ Under senare år har dock frågan inte lämnat några spår i riksdagstrycket. Däremot är det ett ämne som då och då återkommer i lärarnas fackpress, senast till exempel i en krönika i Pedagogiska magasinet hösten 2011.² I politisk debatt och i press uttrycks många åsikter om sponsrade läromedel. Men den som söker forskning i ämnet har svårare att finna något.

Forskning om sponsrade läromedel

När det gäller undersökningar om förekomsten av sponsrade läromedel i den svenska grundskolan finns ett fåtal undersökningar. År 2000 gav Nordiska Ministerrådet ut en rapport, *Sponsring i skolan*. Där presenteras en enkätundersökning om sponsring som skickats till grundskolor i samtliga nordiska länder. 60 svenska grundskolor fick enkäten. Av de 32 skolor som svarade uppgav 17 skolor att de hade blivit erbjudna sponsring under läsåret 1998-99. Två av skolorna hade tackat nej, övriga 15 hade tackat ja till dessa sponsringserbjudanden. I enkäten definierades sponsring som material och aktiviteter som erbjuds skolorna gratis eller till kraftigt reducerat pris. I den svenska enkäten framkom att skrivet studiematerial var den vanligaste formen av sponsring som togs emot av skolorna. Vidare framgick att

---

¹ Se exempelvis riksdagsmotionerna 2006/07:Ub304 och 2005/06:Ub301

² Bjärvall, Katarina (2011) "Sponsrade läromedel åt framtidens kunder" i *Pedagogiska Magasinet*, nr 4. Se även t ex tidskriften *Fokus*, "Sponsrad kunskap", nr 35, 2009, och UR-programmet *Skolfront om Sponsrade läromedel* som sändes i oktober 2009

samhällskunskap var det ämne där skolorna erbjöds flest sponsrade läromedel.³

I en undersökning, på uppdrag av Lärarnas Tidning, från 2001 uppgav 40% av de 500 tillfrågade grundskollärarna att de hade använt sponsrade läromedel i sin undervisning. När samma undersökning genomfördes år 2009 hade motsvarande siffra stigit till 60%.⁴

Dessa undersökningar är de enda som står till buds vad gäller förekomsten av sponsrade läromedel i svenska skolor. Resultaten av Lärarnas Tidnings undersökningar tyder på att användningen av sponsrade läromedel ökar i de svenska grundskolorna, men ger inga svar på varför det i så fall är så.

En tolkning som ligger nära till hands är att det kan handla om ekonomi då de sponsrade läromedlen inte innebär några kostnader, oftast inte ens portokostnad. År 2005 genomförde SCB på uppdrag av Skolverket en nationell enkät till drygt 1700 lärare om läromedelsanvändning i grundskolans år 5 och år 9. De ämnen som berördes i undersökningen var samhällskunskap, bild och engelska. När lärarna i samhällskunskap ombads lista vilka faktorer som hade största betydelse för deras val av läromedel svarade 89 % att skolans ekonomiska resurser hade mycket stor eller ganska stor betydelse. Ekonomin är den faktor som störst andel lärare bedömer har mycket stor betydelse för deras läromedelsval.⁵ I den Skolverksrapport där undersökningen publicerades citerades en kommentar från en samhällskunskapslärare i årskurs 9 på följande sätt:

När det gäller frågan om hur mycket jag kan påverka vilka läromedel jag använder mig av kan man säga så här; Om läromedlen är "gratis" eller inte medför några större kostnader så har jag mycket stora möjligheter att själv

---

³ Nordiska Ministerrådet (2000) *Sponsring i skolan*, Tema Nord 2000:522

⁴ Undersökningen genomfördes av Skop på uppdrag av Lärarnas tidning. "Allt fler använder sponsrade böcker" (2009) *Lärarnas Tidning*, nr 6

⁵ Skolverket (2006) *Läromedlens roll i undervisningen – Grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap*, rapport nr 284, s 31-32, 114-116

avgöra. Men om läromedlen genererar en kostnad är mina möjligheter att påverka mycket små.⁶

Den enda undersökning som jag finner om hur lärare ser på sponsrade läromedel är ett examensarbete av två lärarstudenter som har genomfört kvalitativa intervjuer med fem gymnasielärare i olika ämnen om hur de ser på sponsrade läromedel. Lärarna i den undersökningen visar en kluven inställning och de lyfter fram såväl förtjänster som faror med de sponsrade läromedlen. Lärarna efterlyser riktlinjer för hur sponsrade läromedel ska hanteras, men känner inte till att den kommun som de arbetar i har en kommunal policy för sponsrade läromedel.⁷

När det gäller frågan om innehållet i sponsrade läromedel får vi återigen lita till examensarbeten för de fåtal undersökningar som finns. Ett exempel är Anna Brovik och Malin Törnlands undersökning av ett sponsrat läromedel från Svenskt Näringsliv och ett förlagsproducerat läromedel om hållbar utveckling. De finner såväl fördelar som nackdelar med båda materialen, men pekar på att det icke-sponsrade materialet har bättre anknytning till aktuella forskningsresultat, erbjuder fler olika perspektiv och en mer genomtänkt progression.⁸

Utbudet av sponsrade läromedel

Om tillgången på forskning om sponsrade läromedel inte är så omfattande, så är utbudet av själva det sponsrade materialet desto större. Ett exempel på en distributionskanal för sponsrat gratismaterial till skolorna är företaget Utbudet. Via sin hemsida distribuerar Utbudet gratismaterial från olika företag, organisationer, myndigheter etc till olika skolor. Lärare kan beställa material som de är intresserade av i klassuppsättningar, utan portokostnad.

---

⁶ Skolverket (2006) *Läromedlens roll i undervisningen – Grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap*, rapport nr 284, s 117

⁷ Deldén, Marit & Caroline Lindholm (2010) *Sponsrade läromedel ur ett lärarperspektiv*, examensarbete, Lärarprogrammet, Linköpings universitet

⁸ Brovik, Anna & Malin Törnland (2010) *"Det finns ingen given väg till hållbar utveckling. Det är själva resan som är målet"* En kvalitativ litteraturstudie av ett sponsrat och ett icke-sponsrat läromedel inom hållbar utveckling, examensarbete inom lärarutbildningen, Göteborgs universitet, s 37

Enligt Utbudets egna uppgifter på dess hemsida distribuerar de 200 000 exemplar av lektionsmaterial varje månad och har fler än 55 000 beställande lärare. Företaget grundades 2003 och ingår i Allde & Skyttkoncernen.⁹

På Utbudet.se sorteras det erbjudna gratismaterialet under olika rubriker. Störst utbud erbjuds under rubriken ”Samhällskunskap” (96 titlar) följt av SYV/Arbetsmarknad (65 titlar). På tredje plats kommer naturkunskap och teknik (56 respektive 40 titlar). På femte plats är ekonomi (24 titlar). Flera av titlarna under SYV/arbetsmarknad och ekonomi kommer igen under rubriken samhällskunskap.¹⁰ Samhällskunskapen är således ett ämne som lockar många olika intressenter.

Bland de som ger ut material på Utbudet inom dessa områden finns bland andra olika företagssammanslutningar som exempelvis Svenskt Näringsliv, Centrum för Näringslivshistoria, Företagarna, Jernkontoret, och enskilda företag som t ex Astra Zeneca, ABB och Sandvik. Här finns även olika enskilda fackförbund som t ex IF Metall och TCO samt Arena Skolinformation. Arena skolinformation, som ingår i Arenagruppen, är benämningen på ett flerårigt projekt där ett tjugotal olika fackliga organisationer samarbetar för att producera skolmaterial ”om arbetslivet ur ett arbetstagarperspektiv”.¹¹ På Utbudets hemsida finns även material från olika myndigheter som Domstolsverket, Energimyndigheten, Forsvarsmakten med flera. Sveriges kommuner och landsting finns också här liksom organisationer som t ex Barncancerfonden och Baltic Sea 2020.¹²

---

⁹ www.utbudet.se 2012-01-04

¹⁰ www.utbudet.se 2012-01-04

¹¹ Arena skolinformationens egen hemsida: <http://www.arbetslivskoll.se/>

De fackliga organisationerna som finansierar Arena skolinformation är: Akademikerförbundet SSR, Byggnads, Elektrikerförbundet, Fackförbundet ST, Fastighetsanställdas förbund, GS, Facket för skogs-, trä- och grafisk bransch, Handelsanställdas Förbund, Hotell och Restaurang facket, Industrifacket Metall, Kommunal, Livsmedelsarbetareförbundet, LO, Musikerförbundet, Målareförbundet, Pappersindustriarbetareförbundet, SEKO, SKTF, Transportarbetareförbundet och Unionen. <http://www.arbetslivskoll.se/kontakt/medverkande-organisationer/> 2012-01-04

¹² www.utbudet.se 2012-01-04

Samhällskunskap – ett ämne som lockar många olika intressenter

Samhällskunskap är således ett ämne där det erbjuds en hel del sponsrat material till skolorna och med tanke på att ämnet berör en stor mängd olika samhällsaktörer är det inte så förvånande. Samhällskunskapsämnets speciella innehåll och karaktär gör det känsligt för politiska opinioner, betonar Agneta Bronäs och Staffan Selander. Ämnet är relativt ungt och har ingen lång ämnestradition att luta sig mot. Det motsvaras inte av ett specifikt universitetsämne utan har sin bas i flera olika universitetsämnen, främst statskunskap, nationalekonomi och kulturgeografi. Samhällskunskapen inrättades av politiska skäl och har fortsatt att förändras efterhand av politiska skäl, menar Bronäs och Selander.¹³ Detta innebär att ämnet är särskilt intressant, eftersom det både har ett innehåll som är av intresse för en mängd olika samhällsaktörer och har ett innehåll som påverkats av olika politiska skäl.

Anna Johnsson Harrie visar i sin avhandling hur samhällskunskapsläromedel granskades i den statliga förhandsgranskningen av läromedel som fanns under perioden 1938-1991. Studien visar bland annat att objektivitetsproblematiken i samhällskunskapsläromedlen kom i fokus under 1970-talet. De områden som då var särskilt kontroversiella för den statliga förhandsgranskningen var bland annat samhällsekonomi, företagande och arbetsmarknad och det fanns tydliga motsättningar om hur dessa områden skulle beskrivas.¹⁴

Lisbeth Lundahl har visat att 1970-talet även innebar en brytpunkt vad gäller Landsorganisationens, LO:s, och dåvarande Svenska Arbetsgivarförbundets, SAF:s utbildningspolitik. Tidigare hade de primärt intresserat sig för yrkesutbildningar, men under 1970-talet började de göra sig hörda allt mer även vad gäller allmänna utbildningsfrågor och den mer teoretiska

---

¹³ Bronäs, Agneta & Staffan Selander (2002) "Samhällskunskap som skolämne" i Björn Falkevall & Staffan Selander (red) *Skolämne i kris*, Stockholm, HLS Förlag, s 75

¹⁴ Johnsson Harrie, Anna (2009) *Staten och läromedlen En studie av den svenska statliga förhandsgranskningen av läromedel 1938-1991*, Linköping Studies in Pedagogic Practices no 10, Linköpings universitet, s 143-179

ungdomsutbildningen.¹⁵I början av 1970-talet inledde SAF en satsning riktad mot elever och lärare. Lundahl citerar från en PM där bakgrunden till satsningen beskrivs av Sture Eskilsson, SAF:s dåvarande chefsideolog:

Vänstervågen har under det senaste året kommit in i en andra fas. Skummet ryker inte så uppseendeväckande högt som i den närmast föregående perioden, men dyningen har en desto farligare styrka. Det kanske viktigaste slaget utkämpas just nu inom skolan. Vänstervågen har nått läroböcker, skolradioprogram, åtskilliga lärare och givetvis på det sättet att eleverna drabbas av massmedia och de organiserade politiska aktiviteterna.¹⁶

SAF:s skolsatsning ledde till att även LO några år senare avsatte pengar för skolinformation.¹⁷ LOs satsning bevakades av SAF och i dess tidning *Arbetsgivaren* beskrevs tonen i LOs satsning som dogmatisk och aggressiv, medan den egna hållningen beskrevs som saklig.¹⁸

Inför sitt nittioårsjubileum 1992 finansierade SAF ett forskningsprojekt om bilden av arbetsmarknaden och näringslivet i samhällskunskaps- och historieböcker för mellan- och högstadiet samt gymnasieskolan från 1960-tal och 1980-tal. Projektet leddes av läromedelsforskaren Staffan Selander. Forskarna framförde en hel del kritik mot läroböckerna och menade att en ”socialdemokratisk hegemoni” var tydlig i böckerna där bland annat företagare framställdes i dålig dager medan arbetarrörelsen beskrevs positivt.¹⁹

År 2007 kom ekonom-historikern Mauricio Rojas läroboksgranskning *(S)kolan: om politisk snedvridning i grundskolans läroböcker* ut på Timbro förlag. Rojas granskar fyra läroböcker i historia och geografi för högstadiet för att se vilken bild de ger av hur Sveriges välstånd har skapats. Hans slutsats är

---

¹⁵ Lundahl, Lisbeth (1997) *Efter svensk modell: LO, SAF och utbildningspolitiken 1944-90*, Umeå, Borea, s 268

¹⁶ *ibid*, s 133

¹⁷ *ibid*, s 134

¹⁸ *ibid*, s 134

¹⁹ Selander, Staffan, Agneta Forsberg, Ewa Romare & Torgny Åström (1992) *Bilden av arbetsliv och näringsliv i skolans läroböcker*, Stockholm, Publica

att historieskrivningen i dessa läroböcker har präglats av en socialdemokratisk historieskrivning där entreprenörer och företag har uteslutits ur berättelsen.²⁰ Rojas beskrivning av läroböckernas innehåll ligger således ganska nära den bild som gavs av Selander m fl 1992.

Även Arena skolinformation har låtit granska samhällskunskapsläroböcker. Uppdraget har utförts av historikerna Johan Edman och Anna Maria Forssberg. De granskade 13 samhällskunskapsböcker för gymnasieskolan från perioden 1974 till 2008. De ansluter sig inte till Rojas och Selanders m fl bild. Edman och Forssberg talar istället om att ”Läroböckerna i samhällskunskap återspeglar helt naturligt dominerande ideologiska diskurser eftersom det är genom dessa som samhället begripliggörs.”²¹ De menar att det finns ett vänsterperspektiv i 1970-talets böcker och ett högerperspektiv i 2000-talets böcker och att detta återspeglar ideologiska förändringar i samhället. Det undantag som de ser från detta är en lärobok från 2000-talet som riktar sig till de yrkesförberedande programmen på gymnasieskolan, vilken de uppfattar som mer fackföreningsvänlig.²²

2009 utförde även två studenter i medie- och kommunikationsvetenskap, Per Petersson och Fredrik Lindell, en granskning av samhällskunskapsböckernas bild av arbetsmarknaden. Granskningen gjordes på uppdrag av fackföreningen Unionen. Petersson och Lindells kvantitativa analys visar att arbetsmarknaden får ett litet utrymme i samhällskunskapsböckerna. Vidare menar de att arbetsmarknaden framförallt framställs ur ett nationellt samhällsperspektiv, varken det individnära eller det globala perspektivet är representerat i någon större omfattning.²³

---

²⁰ Rojas, Mauricio (2007) *(S)kolan: om politisk snedvridning i grundskolans läroböcker*, Stockholm, Timbro, s 35-37

²¹ Edman, Johan & Anna Maria Forssberg (2009) *En samhällskunskap i tiden? Beskrivningar och analyser av arbetsmarknaden i gymnasieskolans samhällskunskapsläroböcker 1974-2008*, Arena skolinformation, s 24

²² *ibid*, s 24-25

²³ Petersson, Per & Lindell, Fredrik (2009) *Global arbetsmarknad eller individuellt arbetsliv i läroböcker? En undersökning av innehåll i läroböcker för samhällskunskap på gymnasiet*, Interdisciplinärt examensarbete i medie- och kommunikationsvetenskap, Göteborgs universitet,

Såväl från arbetsgivarsidan som från arbetstagar sidan har man således intresserat sig för samhällskunskapsböckernas innehåll och har bekostat undersökningar för att ta reda på vilken bild böckerna ger. På Svenskt Näringslivs hemsida finns dessutom recensioner av flera läromedel i historia och samhällskunskap där det är läromedlens bild av företagande som står i fokus.²⁴

Studiens syfte och material

Intresset för skolans samhällskunskapsläromedel är således stort från olika aktörer, både vad gäller att granska det förlagsproducerade materialet och att producera eget material. I en artikel om sponsrade läromedel i Lärarförbundets tidskrift *Lärarnas Tidning* år 2009 motiverade en representant för Svenskt Näringsliv dess engagemang på följande sätt:

Varför lägger man då ut stora pengar på gratis undervisningsmaterial till lärare? Frågan går till Kristina Scharp, chef på organisationens [Svenskt Näringslivs] avdelning för skola och utbildning.

- Vi vill bidra med de kunskaper och erfarenheter vi har på områden där det saknas en balanserad syn i de vanliga läromedlen, säger hon och nämner klimat- och miljödebatten, synen på företagande och den ekonomiska politiken som exempel.

- För oss är det ett problem att skolböckerna inte tar upp företagandet och dess betydelse. Vi anser också att det förekommer direkta felaktigheter i vissa läromedel, säger Kristina Scharp.²⁵

Således är nu, liksom på 1970-talet ett missnöje med de existerande traditionella förlagsproducerade läromedlen som finns i bakgrunden och en vilja att berätta något annat än det som framkommer där. Men vilken historia är det då som Svenskt Näringsliv vill berätta för de svenska eleverna? Och vilken historia vill fackförbunden berätta?

I den här studien är syftet att studera och jämföra innehållet sponsrade läromedel som har producerats av organisationer på såväl arbetsgivarsidan som arbetstagar sidan.

---

²⁴ <http://www.svensktnaringsliv.se/skola/recensioner/> 2012-01-05

²⁵ "Allt fler använder sponsrade böcker." *Lärarnas Tidning*, nr 6, 2009

För att ringa in ett specifikt ämnesområde har jag tagit ämnesplanen i samhällskunskap för gymnasieskolan som utgångspunkt. Samhällskunskap är idag ett gymnasiegemensamt ämne, det vill säga ett ämne som alla gymnasieelever ska läsa, men i olika omfattning. Elever på yrkesförberedande program läser en kurs som omfattar hälften så många gymnasiepoäng som eleverna på studieförberedande program. I ämnesplanen för samhällskunskap i gymnasieskolan anges det centrala innehållet för varje kurs. För såväl kursen för de yrkesförberedande programmen som för kursen för de studieförberedande programmen finns följande beskrivet som ett centralt innehåll:

”Arbetsmarknad, arbetsrätt och arbetsmiljö. Arbetsmarknadens parter, deras olika roller och betydelse för samhällsutvecklingen. Arbetsmarknadens sätt att fungera, anställningsvillkor.”²⁶

Det är just beskrivningen av arbetsmarknadens parter och framförallt deras betydelse för samhällsutvecklingen som står i fokus i den här studien. Hur beskrivs den svenska industrialiseringen och arbetsmarknaden under 1800- och fram till idag? Hur var det förr? Hur är det idag? Vad är orsakerna till förändringarna?

För att finna sponsrat material som behandlar dessa frågor har jag använt mig av Utbudet som sökväg. Jag har sökt material från både arbetsgivar- och arbetstagersidan och som är producerade för användning i gymnasieskolan. Utifrån dessa kriterier är följande material utvalda:

När det gäller arbetsgivarsidan visade det sig inte finnas något material med ordet arbetsmarknad i rubriken. Men vid närmare studie av innehåll i olika material från Svensk Näringsliv visade det sig dock att dessa frågor behandlas, men i ett häfte med en annan rubrik. Svenskt Näringsliv ger ut en serie bestående av fem häften som heter *Uppslaget*. I serien behandlas frågor om tillväxt, frihandel, immaterialrätt, samhällsekonomi, vinst och miljö. Häftet med titeln *Tillväxt* visade sig vid en närmare studie behandla frågor om industrialiseringens historia och vilka parter som har spelat roll i dessa förändringar. Häftet är i A4-storlek och omfattar 20 sidor. Tryckår

---

²⁶ *Ämnesplanen för samhällskunskap*, kurserna 1a1 & 1b, Skolverket, 2011

anges inte, men den senast angivna statistiken i häftet är från 2007.²⁷ Häftet erbjöds hos Utbudet under 2011.

När det gäller material från arbetstagsarsidan så var det ett material som direkt uppfyllde sökkriterierna. Det är häftet *Arbetslivet – Om arbetsmarknaden i Sverige och världen*. Häftet ges ut av Arena Skolinformation. Det är i A5-storlek och omfattar 44 sidor. Tryckår anges inte, men bilder finns i häftet från år 2010.²⁸ Häftet erbjöds hos Utbudet under 2011.

De olika materialen har olika syfte, men de har det gemensamt att de vill förmedla till gymnasieeleverna hur förhållanden varit tidigare för svenska arbetare, hur det är idag och vad dessa förändringar beror på.

Svenskt Näringslivs Tillväxt

Förr var det eländigt

Häftet inleds med ett uppslag med rubriken ”Det Sverige vi lämnade”. Här finns två bilder. Den första visar en köksinteriör med eldstad för vedeldning. Det är sotigt och smutsigt. Bildtexten är kort: ”1800-talet”. En pil leder blicken över till nästa bild, med bildtexten ”2000-talet”. Här är det ett modernt skinande rent och glänsande kök. En bild som närmast för tanken till en inredningstidning. Under bilderna finns en tabell som visar hur spädbarnsdödligheten i Sverige har minskat och medellivslängden har ökat i Sverige från år 1870 till år 2000. Tabellen visar även hur andelen boende i städer har ökat och hur antalet arbetstimmar per år har minskat under samma period. Redan innan läsaren har börjat läsa texten framstår således budskapet tydligt. Vi har lämnat ett elände bakom oss, men nu är allt mycket bättre. Detta intryck finns även tydligt förmedlat i texten. 1800-talets bostäder beskrivs där inga andra ljuskällor än dagsljus fanns, inga vattentoaletter och inga möjligheter att hålla maten kall. Trångboddhet och stinkande avfall beskrivs och bristen på grundläggande vård omtalas.²⁹ Under rubriken ”Hårda, långa arbetsdagar” ges följande beskrivning:

---

²⁷ *Uppslaget: Tillväxt, Svenskt Näringsliv* (år anges ej) Stockholm

²⁸ *Arbetslivet Om arbetsmarknaden i Sverige och världen* (år anges ej) Arena skolinformation

²⁹ *Uppslaget: Tillväxt, Svenskt Näringsliv*, s 4-5

”Kring 1870 var det vanligt med 12-14 timmars arbetsdagar för en vanlig svensk arbetare, sex dagar i veckan. Ofta var det hårt kroppsarbete i farliga arbetsmiljöer, där man lätt kunde förlora ett finger eller en arm i en maskin eller få dålig syn för att ljuset var svagt. Ytterst få barn gick mer än sex år i skolan, innan de började arbeta.”³⁰

Texten följs sedan av ett citat från Moa Martinssons skildring av fabriksarbetarskornas liv i Norrköping.

”Min mor var ylleväverska och stod på fabrik i flera intervaller, sammanlagt omkring 12 år. Hon blev sjuk av oljelukten, bullret gjorde henne döv och gav en fruktansvärd huvudvärk. När mor började på fabrik omkring 1893, då hade redan industriväveriet kommit i vanrykte och ’fabrikskotor’ var titeln man i många olika kretsar gav väverskorna, som bleka, med oljeglans i huden och med mörka fransschalar om axlarna kom strömmande i skaror morgon och kväll genom Norrköpings gator, hem till hyblen fulla av vägglöss.”³¹

Nu är det bättre

Dagens Sverige beskrivs inte lika utförligt i texten, utan framträder mest som motsats till det elände som fanns tidigare. Bilden av det skinande rena moderna köket. Tabellen som visar hög medellivslängd, låg spädbarnsdödlighet och ett minskat antal arbetstimmar per år. I beskrivningen av vad som inte fanns på 1800-talet framstår allt det vi har idag: vattentoaletter, badrum, rymliga bostäder, fungerande avloppssystem, kylskåp, tillgång till sjukvård, utbildning, kortare arbetsdagar och färre arbetsdagar, säkrare arbetsplatser och bättre arbetsmiljö.³² Vi har gjort en resa från elände till välstånd.

Hur har det blivit bättre?

Hur har då denna förändring blivit möjlig? Vad är förklaringen till välståndet och de förbättrade arbetsvillkoren?

---

³⁰ ibid, s 5

³¹ ibid, s 5

³² ibid, s 4-5

”Detta är bara för drygt 100 år sedan. Sedan dess och fram till 1970-talet växte Sveriges ekonomi snabbare än något annat lands, förutom Japans. Tillväxten har gett oss välstånd, bekvämlighet och nya möjligheter.”³³

”Sveriges resa från extrem fattigdom till ett rikt industriland är fylld av entreprenörer, uppfinnare, politiker och andra människor som bidragit till att lyfta landet.”³⁴

Det är tillväxten i Sverige som skapade välfärden för svenskarna under de hundra åren från 1870 till 1970. Den industriella revolutionen i Storbritannien orsakade en efterfrågan på svenska exportvaror som järnmalm och skog. Allt fler började arbeta i industrin istället för i jordbruket.³⁵

Under rubriken ”Politiska förändringar” beskrivs att några viktiga förändringar på det politiska området var förutsättning för den industriella revolutionen. Det handlar om förändringar som gav människor ökade möjligheter att starta och driva företag. ”Vi fick ett nytt ekonomiskt system som ökade människors möjligheter och motivation att bidra till utvecklingen.”³⁶ Det är entreprenörerna som skrivs fram som de viktigaste aktörerna:

”Entreprenörerna var inte ensamma om att skapa det ekonomiska undret – men utan deras vilja att tjäna pengar och starta företag skulle Sverige inte ha kunnat gå från fattigdom till välstånd.”³⁷

Under rubriken ”Entreprenörerna” ges tre exempel på entreprenörer, samtliga män och infödda svenskar. Under följande rubrik ”Inte bara män” ges exempel även på tre kvinnor och därefter sex invandrare (samtliga män) som startat viktiga företag.³⁸ De viktigaste entreprenörerna var män, men det fanns även kvinnor och invandrare.

---

³³ *ibid*, s 5

³⁴ *ibid*, s 8

³⁵ *ibid*, s 8

³⁶ *ibid*, s 8

³⁷ *ibid*, s 8

³⁸ *ibid*, s 8

När det gäller politikens roll samt lagar och rättigheter betonas i texten vikten av ”lagar som säkerställer människors möjligheter att utveckla sina idéer och bidra till ekonomins utveckling”.³⁹ De exempel som nämns är ”näringsfrihet, yrkesfrihet, frihandel, samt lagar som definierar och skyddar äganderätt, kontrakt och avtal, regler för att hantera tvister, konkurser och så vidare.”⁴⁰ Men det betonas också att lagar inte alltid är en bra lösning: ”När det är många lagar går mer av entreprenörernas tid åt att fylla i blanketter och läsa lagböcker än att utveckla nya tjänster och produkter, vilket också hämmar utvecklingen.”⁴¹

En hyllning till den driftige entreprenören

Budskapet till gymnasieeleverna i Svenskt Näringslivs material är tydligt: På hundra år har de svenska arbetarnas villkor förändrats från elände med låg levnadsstandard och dåliga arbetsvillkor och farlig arbetsmiljö till välstånd. Orsaken till denna enorma förbättring är Sveriges ökade tillväxt och det är entreprenörerna som är drivkraften bakom den ökade tillväxten. Entreprenörernas viktiga arbete har möjliggjorts av kloka politiker som har förstått att avskaffa hämmande statliga regleringar och skapa lagar som skyddar äganderätt med mera.

Arbetarna finns med i denna berättelse men endast som offer för eländet under 1800-talet och indirekt som vinnare av välståndet idag. Men de finns inte med som aktörer som medverkat till att skapa välståndet och de positiva förändringarna. Arbetarna verkar passiva, i motsats till de kreativa entreprenörerna.

Arbetstagarorganisationerna finns inte med överhuvudtaget i denna berättelse. De verkar inte ha haft någon betydelse för arbetarnas förbättrade arbetsvillkor.

Statens roll är tydlig i att den ska vakta över grundläggande lagstiftning om äganderätt med mera, men inte skapa för mycket krånglig byråkrati som hämmar entreprenörerna.

---

³⁹ ibid, s12

⁴⁰ ibid, s 12

⁴¹ ibid, s 13

Det är intressant att se hur citatet från arbetarförfattaren Moa Martinsson och som beskriver arbetarnas elände lyfts in i den här berättelsen. Hade det citatet använts i en annan kontext kunde det till exempel ha relaterats till samtida fabriksägares välstånd. Men det gör det inte här. Här används det i stället som kontrast till dagens arbetares välstånd och orsaken till förbättringen är entreprenörer och industriägare.

Arena Skolinformations Arbetslivet

Förr var det eländigt

Två bilder tar upp hela sidan: den övre bilden är ett svart-vitt fotografi från 1910-talet som visar en interiör från ett café i Stockholm. Bildtexten lyder: ”Café i Stockholm 1910. I början av 1900-talet fanns det få lagar som reglerade förhållanden i arbetslivet.” Den nedre bilden ett modernt café och bildtexten lyder: ”Café i Stockholm 2010. På hundra år har rättigheterna för de som arbetar på café stärkts väldigt mycket.”⁴² Under rubriken ”Vägen till rättigheter på arbetsmarknaden” på den efterföljande sidan inleds texten på följande sätt:

”För ungefär 150 år sedan bestämde arbetsgivarna i stort sett allting på arbetsplatserna i Sverige. Om en arbetare blev dåligt behandlad fanns det ingen att vända sig till. Få lagar reglerade förhållandena i arbetslivet.”⁴³

I den efterföljande texten beskrivs att förhållandena därför kunde vara eländiga, att anställd av olika skäl kunde sägas upp med omedelbar verkan och att familjernas bostäder ofta tillhörde arbetsgivaren så att de kunde bli vräkta vid en uppsägning.⁴⁴

Frågan om hur arbetare hade det för ungefär 150 år sedan ges ett relativt litet utrymme i häftet, men budskapet är ändå tydligt. Arbetarna hade eländiga villkor, få rättigheter och de var utlämnade åt arbetsgivarna.

---

⁴² *Arbetslivet Om arbetsmarknaden i Sverige och världen*, Arena skolinformation, s 2

⁴³ *ibid*, s 3

⁴⁴ *ibid*, s 3

Nu är det bättre

Idag skapar centrala och lokala kollektivavtal ordning och reda på arbetsmarknaden. Avtalen reglerar löneökningar, arbetstider, arbetsmiljö, försäkringar med mera. Avtalen möjliggörs av starka fackföreningar och ansvarstagande arbetsgivare och de skapar trygghet för båda parter.⁴⁵

Vidare beskrivs även att det finns lagar som reglerar den svenska arbetsmarknaden, till exempel vad gäller arbetsmiljö och diskriminering. Men det framhålls att lagstiftningen är dispositiv det vill säga att arbetstagare och arbetsgivare i ett nationellt kollektivavtal alltid kan komma överens om bättre villkor än vad lagen föreskriver.⁴⁶

När det gäller de fackliga organisationernas uppgifter idag så framhålls att frågor om arbetsmiljö, anställningsvillkor och lön är fortfarande viktiga frågor för dagens fackliga organisationer, men nu är även frågor som t ex hur ungdomar ska komma in på arbetsmarknaden viktiga.⁴⁷ Så även om mycket är uppnått finns det fortfarande viktiga oråden där alla problem inte är lösta.

Hur har det blivit bättre?

Orsaken till att det har blivit bättre kan sammanfattas i följande mening: ”Arbetarna insåg så småningom att det enda sättet att få det bättre var att hålla ihop.”⁴⁸ När arbetarna förstod att hålla ihop så kunde de sätta press på motvilliga arbetsgivare och på det sättet förbättra sina egna villkor. Arbetarna skapade fackföreningar och socialdemokratiska arbetarföreningar och på så sätt skapade de sig inflytande över sin arbetsituation och över samhällsutvecklingen i stort. Genom att skapa arbetslöshetskassor och sjukassor kunde de solidariskt stödja arbetslösa och sjuka.⁴⁹

---

⁴⁵ ibid, s 13-15

⁴⁶ ibid, s 16

⁴⁷ ibid, s 6

⁴⁸ ibid, s 3

⁴⁹ ibid, s 3

Motgångar för arbetarrörelsen presenteras också i texten, som till exempel storstrejken 1909. Misslyckandena förklaras med att arbetarnas styrka inte var tillräcklig. Arbetarna var inte tillräckligt enade.⁵⁰

De många konflikterna på arbetsmarknaden blev på sikt för dyra för arbetsgivarna och det var det som fick arbetsgivarna att till slut ge med sig:

”Men konflikterna ledde till ett stort bortfall av arbetsdagar och arbetsgivarna behövde sin ordinarie arbetskraft för att kunna hålla verksamheten igång och tjäna pengar.”⁵¹

Detta ledde till förhandlingar mellan arbetsgivare och arbetstagare och författarna konstaterar ”Det var under sådana omständigheter de svenska kollektivavtalen föddes.”⁵² Det framhålls att kollektivavtalen skapar bättre villkor för båda parter: bättre arbetsvillkor för arbetarna och arbetsgivarna behöver inte oroa sig för konflikter på arbetsmarknaden.

Berättelsen fortsätter med en skildring av Saltsjöbadsavtalet, den svenska modellen, kollektivavtal, strejkrätt för olika grupper, arbetslöshetskassor. Det är främst de fackliga organisationerna som har drivit på utvecklingen, men det har också möjliggjorts av ansvarfulla arbetsgivare och politiker:

”Det fackliga arbetet har drivit fram mycket av det skydd och de rättigheter som anställda idag har på den svenska arbetsmarknaden. Men utan ansvarstagande arbetsgivare och stöd från det politiska systemet hade den så kallade svenska modellen inte blivit verklighet.”⁵³

En hyllning till arbetare som håller ihop

Även i Arena Skolinformations material finns ett tydligt budskap: Det har varit eländiga villkor för de svenska arbetarna. Idag har de det mycket bättre och de har själva skapat dessa förbättringar. Det är genom att solidariskt

---

⁵⁰ ibid, s 4

⁵¹ ibid, s 4

⁵² ibid, s 4

⁵³ ibid, s 6

hålla ihop och samarbeta i fackföreningar som arbetarna själva har förbättrat sina arbets- och levnadsvillkor.

Arbetsgivarna finns med som motpart i den här berättelsen. Det finns två olika beskrivningar av arbetsgivarna: Den ena bilden är arbetsgivare som mer eller mindre giriga. De drivs av en vilja att tjäna pengar och de är okänsliga för arbetarnas bedrövliga villkor. Den andra bilden beskriver de ansvarstagande arbetsgivarna som skriver på kollektivavtal, är med och förhandlar fram Saltsjöbadsavtalet och stöder ”den svenska modellen”.⁵⁴

Företagande som något positivt, arbetsgivare som skapare av arbetstillfällen, kreativa uppfinnare, och driftiga entreprenörer som sliter för att förverkliga sina idéer är helt frånvarande i den här berättelsen. Tillväxt som något som skapar ekonomiska förutsättningar för ökade löner och olika trygghetssystem nämns inte heller.

Politikerna och staten är nästan helt frånvarande. Det nämns kortfattat att en del lagstiftning har bidragit positivt för att skapa en miniminivå vad gäller till exempel arbetsmiljö, men det är arbetsmarknadens parter som är de viktigaste aktörerna. Budskapet är klart att det är fackföreningsrörelsen som är den drivande bakom de positiva förändringarna och arbetsmarknadens parter är de som är bäst lämpade att reglera villkoren på arbetsmarknaden; igår, idag och imorgon.

Innehåll och användning av sponsrade läromedel

Om vi stannar upp och tittar tillbaka på det citat från ämnesplanen i samhällskunskap som presenterades ovan så löd det:

”Arbetsmarknad, arbetsrätt och arbetsmiljö. Arbetsmarknadens parter, deras olika roller och betydelse för samhällsutvecklingen. Arbetsmarknadens sätt att fungera, anställningsvillkor.”⁵⁵

Här nämns arbetsmarknadens parter i pluralis. Det råder ingen tvekan om att avsikten är att såväl arbetsgivarna som arbetstagarna ska med i undervisningen. Men när dessa parter själva står för historieskrivningen och

---

⁵⁴ *ibid*, s 3-6

⁵⁵ Ämnesplanen för samhällskunskap, kurserna 1a1 & 1b, Skolverket, 2011

verklighetsbeskrivningen så är det uppenbart att deras berättelser skiljer sig högst väsentligt åt. Vem är det som ska hyllas i den svenska samhällskunskapsundervisningen? Är det entreprenörerna som har haft den viktigaste rollen och haft störst betydelse för samhällsutvecklingen? Eller är det de enade arbetarna som har kämpat för samhällsförändring och drivit fram de positiva förändringarna?

Avgörande för vilken bild som förmedlas till gymnasieleverna är inte bara läromedlens innehåll, utan även hur de används i undervisningen. Det finns ingen lag som reglerar användningen av sponsrade läromedel i den svenska skolan. Det finns dock riktlinjer, utarbetade 2004 av Konsumentverket, i samarbete med Skolverket och dåvarande Svenska Kommunförbundet, när det gäller sponsring och skolor. Där kan man läsa att skolorna måste väga ”sponsringens utbildningsvärde mot dess påverkans-effekt”. Det material som tillhandahålls måste vara i enlighet med läroplanerna och det måste vara opartiskt. Vidare ska det enbart fungera som komplement till annat material.⁵⁶ Utifrån dessa nationella riktlinjer har flera kommuner tagit fram lokala riktlinjer vad gäller förekomsten av sponsrade inslag i skolorna.⁵⁷

Det sponsrade material som används ska enligt de nationella riktlinjerna vara opartiskt. Det framgår tydligt av denna studie att när arbetsmarknadens parter själva får stå för läromedelsproduktionen så lyfter de båda fram sina egna insatser men tiger om motpartens. När ett läromedel skrivs är det ofrånkomligt att det blir fråga om urval. Det är i detta urval av vad de två parterna väljer att berätta och vad de väljer att *inte* berätta som två helt olika

---

⁵⁶ Konsumentverket, “Sponsring i skolan - vägledning för utarbetande av lokal policy för sponsring” www.konsumentverket.se/Documents/skola_ungdom/sponsring_skolan.pdf En intressant notering är att även om utarbetandet av riktlinjerna har skett i samarbete med Skolverket, så utges de av Konsumentverket och går endast att finna på deras hemsida, inte på Skolverkets.

⁵⁷ Se till exempel *Riktlinjer för sponsring inom barn- och ungdomsnämndens ansvarsområde*, Norrköpings kommun www.norrkoping.se/barn-utbildning/grundskolor/Riktlinjer-for-sponsring_BUN.pdf och *Policy för sponsring och mottagande av gåvor i skolan*, Linköpings kommun www.linkoping.se/Global/Skola%20och%20barnomsorg/Gemensamt/Policyer%20och%20riktlinjer/policysponsring.pdf

berättelser träder fram. Detta resultat är i sig kanske inte så förvånande, men då det finns mycket debatt, men ytterst lite forskning om sponsrade läromedel blir resultatet viktigt.

Denna studie säger inget om *hur* de studerade materialen används. Används de enbart som kompletterande material (i enlighet med de nationella riktlinjerna) eller används de som huvudmaterial? Ställs de mot varandra? Används de som utgångspunkt för kritiskt tänkande? Eller är det bara en av de två som används? Skiljer sig val av material och användningen av dem beroende på om det är fråga om yrkesförberedande eller studieförberedande gymnasieprogram?

Det är frågor som ligger vida utanför denna studies ramar, men det är frågor som väl förtjänar forskarnas fortsatta uppmärksamhet. Sponsrade läromedel i sig är inte en nyhet, men mängden, tillgängligheten och troligen även användningen av sponsrat material verkar öka. I en tid där undervisningen till synes inkluderar en allt bredare läromedelsanvändning och där den traditionella läroboken kanske inte har en lika självklar ställning längre, måste även läromedelsforskningen bredda sitt intresseområde. Även det alltmer rikhaltiga utbudet av gratismaterial måste, precis som läroböckerna, granskas och diskuteras.

Källor och litteratur

“Allt fler använder sponsrade böcker.” *Lärarnas Tidning*, nr 6, 2009

Arbetslivet Om arbetsmarknaden i Sverige och världen (år anges ej) Arena skolinformation
Arena skolinformation www.arbetslivskoll.se

Björvall, Katarina (2011) ”Sponsrade läromedel åt framtidens kunder” i *Pedagogiska Magasinet*, nr 4.

Bronäs, Agneta & Staffan Selander (2002) ”Samhällskunskap som skolämne” i Björn Falkevall & Staffan Selander (red) *Skolämne i kris*, Stockholm, HLS Förlag, s 75

Brovik, Anna & Malin Törneland (2010) ”Det finns ingen given väg till hållbar utveckling. Det är själva resan som är målet” *En kvalitativ litteraturstudie av ett sponsrat och ett icke-sponsrat läromedel inom hållbar utveckling*, examensarbete inom lärarutbildningen, Göteborgs universitet, s 37

Deldén, Marit & Caroline Lindholm (2010) *Sponsrade läromedel ur ett lärarperspektiv*, examensarbete, Lärarprogrammet, Linköpings universitet

- Edman, Johan & Anna Maria Forsberg (2009) *En samhällskunskap i tiden? Beskrivningar och analyser av arbetsmarknaden i gymnasieskolans samhällskunskapsläroböcker 1974-2008*, Arena skolinformation, s 24
- Johansson Harrie, Anna (2009) *Staten och läromedlen En studie av den svenska statliga förhandsgranskningen av läromedel 1938-1991*, Linköping Studies in Pedagogic Practices no 10, Linköpings universitet, s 143-179
- Konsumentverket, "Sponsring i skolan - vägledning för utarbetande av lokal policy för sponsring",
www.konsumentverket.se/Documents/skola_ungdom/sponsring_skolan.pdf
- Lundahl, Lisbeth (1997) *Efter svensk modell: LO, SAF och utbildningspolitiken 1944-90*, Umeå, Borea, s 268
- Nordiska Ministerrådet (2000) *Sponsring i skolan*, Tema Nord 2000:522
- Petersson, Per & Lindell, Fredrik (2009) *Global arbetsmarknad eller individuellt arbetsliv i läroböcker? En undersökning av innehåll i läroböcker för samhällskunskap på gymnasiet*, Interdisciplinärt examensarbete i medie- och kommunikationsvetenskap, Göteborgs universitet,
- Policy för sponsring och mottagande av gåvor i skolan*, Linköpings kommun
www.linkoping.se/Global/Skola%20och%20barnomsorg/Gemensamt/Policyer%20och%20riktlinjer/policysponsring.pdf
- Riksdagsmotionerna 2006/07:Ub304 och 2005/06:Ub301
- Riktlinjer för sponsring inom barn- och ungdomsnämndens ansvarsområde*, Norrköpings kommun www.norrkoping.se/barn-utbildning/grundskolor/Riktlinjer-for-sponsring_BUN.pdf
- Rojas, Mauricio (2007) *(S)kolan: om politisk snedvridning i grundskolans läroböcker*, Stockholm, Timbro, s 35-37
- Selander, Staffan, Agneta Forsberg, Ewa Romare & Torgny Åström (1992) *Bilden av arbetsliv och näringsliv i skolans läroböcker*, Stockholm, Publica
- "Sponsrad kunskap" *Fokus*, nr 35, 2009
- Skolfront om Sponsrade läromedel*, Utbildningsradion, oktober 2009
- Skolverket (2006) *Läromedlens roll i undervisningen – Grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap*, rapport nr 284, s 31-32, 114-116
- Skolverket (2006) *Läromedlens roll i undervisningen – Grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap*, rapport nr 284, s 117
- Ämnesplanen för samhällskunskap*, kurserna 1a1 & 1b, Skolverket, 2011

Svenskt Näringslivs läromedelsrecensioner,
<http://www.svensktnaringsliv.se/skola/recensioner/>
Uppslaget: Tillväxt, Svenskt Näringsliv (år anges ej) Stockholm
Utbudet, www.utbudet.se

Författarpresentation

Anna Johnsson Harrie är universitetslektor i pedagogiskt arbete med inriktning mot samhällsämnenas didaktik vid Linköpings universitet. Hon disputerade 2009 med avhandlingen *Staten och läromedlen En studie av den svenska statliga förhandsgranskningen av läromedel 1938-1991*.